

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

439.9
22-80



100 YIL

D.G', Muhammedova, N.M. Mullaboyeva, A.I. Rasulov
UMUMIY
PSIXOLOGIYA

K
HO
YKA
Komi
Bili

10.1
05
905
24

159.9
M-80

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG'BEK NOMDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

MUHAMEDOVA D.G., MULLABOYEVA N.M., RASULOV A.I.

UMUMIY PSIXOLOGIYA

5210200-Psixologiya (umumiy psixologiya) ta'lim
yo'nalishi uchun darslik

-2179-



O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Toshkent
«MUMTOZ SO'Z»
2018

Mazkur darslik "Umumiy psixologiya" fanining "Evolution psixologiyaga kirish" va "Shaxs psixologiyasi" bo'limlariga bag'ishlangan bo'lib, o'liy o'quv yurtlari belgilangan talablariga moslab tuzilgan. Kitobda jahon psixologiyasi fanida qo'lga kiritilgan so'nggi ilmiy-nazariy ma'lumotlar, ilmiy tizimlar, xorijlik psixolog olimlarining qarashlari va nazariyalaridan milliy muhitga moslashtirilgan holda keng foydalanilgan.

Darslikda evolution psixologiyaga kirish, evolution nazariyalar, instinktlar, kognitiv jarayonlar, miyaning asab tizimiga aloqadorligi, ontogeneza rivojlanish bosqichlari, zoopsixologiya, zoopsixologiya usullarini o'rganish, shaxs fenomenini, shaxsning psixologik nazariyalari, shaxsning individual psixologik xususiyatlari, taraqqiyot bosqichlari masalalari o'z ifodasini topgan. Darslikdan boy nazariy va amaliy psixologik materiallar o'rin olgan. Darslik psixolog mutaxassislarini nazariy va amaliy ma'lumotlar bilan qurallantirishi mumkin.

Darslik 5210206-Psixologiya (umumiy psixologiya) ta'lim yo'nalishi talabalariga, o'liy o'quv yurtining o'quvchilariga, amaliyotchi psixologlarga hamda mamlaka oshirish tizimi xodimlariga mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

psixologiya fanlari doktori, professor E.G'.G'oziyev.

Taqrizchilar:

psixologiya fanlari nomzodi, dotsent O'.Shamsiyev;

psixologiya fanlari nomzodi, dotsent X.Qodirova

81.5(O'9)

Umumiy psixologiya / Muhamedova D.G', Mullaboyeva N.M., Rasulov A.I.; mas'ul muharrir E.G'.G'oziyev. – Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2018. – 298 b.

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining
2018-yil 14-iyundagi 531-sonli buyrug'iga asosan nashrga
ruxsat berilgan (ro'yxatga olish raqami 531-270)*

ISBN 978-9943-5561-4-0

© MUHAMEDOVA D.G' va boshq.
© «MUMTOZ SO'Z», 2018

KIRISH

"Umumiy psixologiya" o'quv kursi psixik taraqqiyot qonuniyatleri, psixologiya taraqqiyotining asosiy bosqichlari, fanning tarmoqlari, shaxs haqida psixologik qarashlar, fanning boshqa fanlar bilan aloqasi, fanning tamoyillari va metodlari, vazifalari, faoliyatning psixologik tahlili, shaxs haqida tushuncha, mulqot, psixik jarayonlar, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari masalalarini qamraydi.

XXI asr buyuk o'zgarishlar davri bo'lib, bu o'zgarishlar, eng avvalo, inson tafakkuriga, uning fikrlash tarzida ro'y berishi muqarrar. Tabiiyki, bu holat shaxs ma'naviyati va u orqali jamiyatning ma'naviy qiyofasiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi.

"Umumiy psixologiya" fani inson ruhiyatining o'ziga xos xususiyatlari, ko'rinishlari va rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini tadbiiq etadi. Bu fan yoshlarning ongida va ruhiyatida yangicha sifatlarning shakllantirishini psixologiya masalalari doirasida yechishga yordam beradi, yuksak madaniyatli va ma'naviy etuk xalqqa munosib vorislarni tarbiyalashga hissa qo'shadi. Davrimiz insonni mustaqil fikrli shaxs sifatida har bir soniyada o'ylashga, fikrlashga, mulohaza yuritib, o'zi uchun xulosalar chiqarishga majbur etmoqda. Zero, mustaqil davlatimizning siyosati Inson manfaatini himoya qilish, uning uchun munosib turmush tarzini yaratish ekan, bu ishlarni amalga oshirish uchun bo'lg'usi mutaxassis, pedagog-o'qituvchi jitimioy borliq qonuniyatlarini bilishi va undan maromida foydalanib, turmush me'yorlariga bo'ysungan holda jamiyatda o'zining munosib o'rnini egallab, fuqarolik burchini ado etishga tayyor bo'lishini darkor. Shu nuqtai nazardan "Umumiy psixologiya" shaxs va uning munosabatlari qonuniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, talabalarni mustaqil fikrlash madaniyatiga oid ko'nikmalarni rivojlantirish va muomala sirlarini o'rgatishdan iborat bo'lib, pirovardida bu bilim va ko'nikmalar orqali talaba umumiy psixologiya fanining kelajak professional faoliyatidagi o'rni va rolini aniqlash, psixologik bilimlarni amaliyotga tadbiiq etish soha va yo'nalishlarini aniq tasavvur qilishga ko'maklashadi.

"Umumiy psixologiya" kursining asosiy maqsadi – talabalarda umumiy psixologik bilimlarni egallashga, milliy istiqbol g'oyasi va milliy mafkurani yoshlar ongiga singdirilish davrida yangicha tafakkur va dunyogarashtni shakllantirishning psixologik tamoyillari, shaxs psixologiyasi, uning faoliyati va mulqoti, psixik taraqqiyot

qonuniyatlari, shaxsni etnopsixologik metodlar yordamida o'rganish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir.

Kursning asosiy vazifalariga talabalarga voqelik va jamiyatdagi hodisalarning, holatlar va jarayonlarning mohiyatini tahlil etishga, shaxsning kamoloti va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, uning individual psixologik xususiyatlari, emosional va irodaviy sifatlarini tahlil etishga o'rgatish, talabalar ijodiy faolligini rag'batlantirishdan iborat.

Ushbu darslikning mualliflari faqatgina psixologik bilimlar tizimini ko'rsatish bilan cheklanmasdan, balki talabalarni faol, ijodiy faoliyatga undashga ham harakat qildilar.

O'quv materialining mazmuni va uni bayon qilish shakli bilim va ko'nikmalarni egallashda talabalarning bilish faoliyatini oshirishga qaratilgan.

Mazkur darslikda jadvallar, chizmalar mavjud bo'lib, bu taqdim etilayotgan materialni aniq va tushunarli o'zlashtirishiga xizmat qiladi.

Mualliflar o'quv materialini o'rganish bo'lajak mutaxassislarining psixologik madaniyati darajasini oshirishga, shaxsiy rivojlanishiga hamda muvaffaqiyatli kasbiy pedagogik faoliyatining samarali zaminini yaratishga xizmat qiladi deb, umid qiladilar.

Birinchi bo'lim. UMUMIY PSIXOLOGIYAGA EVOLUTSION KIRISH

1-bob. Evolutsion psixologiyaga kirish

Reja:

1. "Psixologiya" fanining predmeti haqidagi tasavvurlar rivojlanishining asosiy bosqichlari.
2. Psixologiya tarixi.
3. Psixologiyaning fanlar tizimidagi o'rni va boshqa fanlar bilan aloqasi.
4. Ilmiy va hayotiy psixologiya. Psixologlar haqida afsonalar.
5. Psixologiya fanlari tizimi va tamoyillari.

"Psixologiya" fanining predmeti haqidagi tasavvurlar rivojlanishining asosiy bosqichlari

Psixologiya bu psixika, psixik qonuniyatlarni, psixikaning shakllanishi va rivojlanishi haqidagi fan bo'lib, u quyidagi qismlarni o'z ichiga qamrab oladi:

- psixik jarayonlar: bilish jarayonlari (sezgi, idrok, tasavvur, xayol, diqqat, xotira, tafakkur, nutq); emosional (hissiyotlarning paydo bo'lishi, ularning ehtiyojlarga ta'siri) va irodaviy jarayonlar (ehtiyoj, motiv, iroda, qaror qabul qilish, maqsad va boshqalar);

- psixik xususiyatlar (temperament, xarakter, qobiliyat, mavylar, yo'nalganlik va boshqalar);

- psixik holatlar (stress, affekt, g'am-anduh, monotonlik, yordamga muhtojlik, tush ko'rish, bedorlik, holatlarning o'zgarishi va boshqalar).

Demak, psixologiya fanining predmeti psixika bo'lsa, uning obyektini inson va hayvonlar (zoopsixologiya), kichik va katta guruhlar (sotsial psixologiya) bo'lib hisoblanadi.

Psixologiya tarixi

1-bosqich. Psixologiya ruh haqidagi fan (mil. av. VI asr – milodiy XVI asr). Har bir olim ruh haqidagi o'z ta'limotlarini ilgari surishga harakat qilgan. Birilamchi tushunchalar animistik xarakterga ega bo'lgan, ya'ni har bir predmetning o'z galbi bor deb e'tirof etilgan. Ruhning har bir predmetda mavjudligini harakat va ko'rinishda aks ettirilganini kuzatganlar. Arastu barcha organik jarayonlarda psixik jarayonlar aks

etgan deb aytib o'lgan. O'simliklar dunyosi va hayvonot olamiga ruh ta'limotini kiritgan.

So'ngra psixika haqida ikkita qarama-qarshi fikr paydo bo'lgan: materialistik (Demokrit) va idealistik (Aflotun). Demokritning fikriga ko'ra, psixika o'z tabiatiga ko'ra moddiy hisoblanadi, ruhning holati kichik atomlardan tashkil topgan, atomlar jismoniy tanada aks etganlar. Dunyoni bilish psixika va organizmning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqalaridan tarkib topgandir.²

Aflotunning fikriga ko'ra, ruh mukammal hisoblanadi. Dunyoni anglash esa, mukammal ruhdagi g'oyalari dunyosini anglashdan iboratdir, ruh inson tanasiga tushmasdan oldin ham rivojlanadi.

2-bosqich. *Psixologiya ong haqidagi ta'limotdir (XVII-XIX asrlar).*

Psixologiyaning ong ta'limoti ortida rivojlanishi. Psixologiya faniga eksperimental usullarning kirib kelishi.

R.Dekart hayvonlarning ruhi yo'q degan fikrni aytib o'lgan. Hayvonlarning xatti-harakat shakllari reflekslar deb ataladi. Uning fikriga ko'ra, ongning paydo bo'lishi va tafakkurning rivojlanishi ichki nuld orgali shakllanar ekan. Dj. Lokkning fikriga ko'ra, ong insonning hissiyotlari orasiga yashiringandir, u ongni atomik tarzda tahlil qilish usulini qo'llagan, bunga ko'ra psixik holatlar birlamchi holatlar sifatida e'tirof etilgan [7].

XVII asrda ingliz olimlari T.Gobbs, D.Garti, P.Golbax determinizm tamoyillarini ishlab chiqishgan, ular inson psixikasining ijtimoiy g'oyalarni rivojlantirishga harakat qilishgan.

Psixologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishi 1879-yilda Vilgelm Vundt tomonidan dunyoda birinchi bo'lib eksperimental psixologiya laboratoriyasining tashkil etilishi bilan bog'liqdir.³

3-bosqich. *Psixologiyani mustaqil fan sifatida tarkib topishi. Ochiq inqiroz.*

Psixologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishiga, albatta, shartli reflekslar haqidagi ta'limotlar va psixik kasalliklarni davolash usullarining tadqiq etilishi va umumlan, fiziologiya fanining rivojlanishi asos bo'ldi. Psixologik eksperimentlarning o'tkazilishi, albatta, mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos yaratildi. Turli xil yo'nalishdagi maktablarning paydo bo'lishi (bixeviorizm, psixanaliz, psixodinamik maktab, geshalt psixologiya).

Psixanaliz (Z.Freyd). Bu ta'limot bo'yicha insonning ongi, ongsiz holatlar va jarayonlar orasida bevosita bog'liqlik mavjuddir. Bu ta'limotga ko'ra, inson xatti-harakatlari asosida anglanilmagan mayllar yotishini kuzatishimiz mumkin. Psixikaning uchta darajasi tafovut qilinadi: ongsizlik, ong osi va ongliik. Insonning motivatsion holatini aks ettiruvchi jarayonlar ongsiz jarayonlarni anglash hisoblanadi, Freyd ta'limotida jinsiy qoniqish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.¹

Bixeviorizm (J.Uotson). Psixologiya – inson va hayvonlarning xulq-atvori haqidagi fan sifatida talqin etilgan. Dj.Uotson psixologiyada ongni o'rganishga ehtiyoj yo'qligini ta'kidlab o'tgan, u hamma e'tiborni faqat kuzatishga qaratilishni taklif qilgan. Aynan bixeviorizm namoyandalari stimuli S (qo'zg'atuvchi, tashqi muhitning ta'siri), reaksiya (R barcha obyektiv qo'zg'atuvchilarga nisbatan organizmning reaksiyasi) tamoyilini qo'llashni taklif qilganlar. Bixevioristlarning fikricha, psixologiyaning funksiyasi stimullar va reaksiya o'rtasidagi qonuniyatlarni aniqlashdan iboratdir, maqsad esa subyektning u yoki bu holatda qanday tutishi nazarda tutiladi.²

Gumanistik psixologiya ularning talqinida psixologiya fani tabiiy fanlarning namunasi asosida shakllanishi tanqid ostiga olganlar, inson tadqiqot obyektini bo'lishi kerakligi haqidagi tasavvurlarni shakllantirganlar, bunda insonning tabiati emas, balki xatti-harakat usuli tahlil qilinishi kerak, degan g'oyalarni ilgari surganlar.

1963-yilda gumanistik assotsiativ psixologiyaning prezidenti J.Byujental psixologiya yo'nalishining asosiy 5 g'oyasini ilgari surdi.³

1. Inson yaxlit mavjudot bo'lib, hammadan ustundir (boshqacha aytganda uning ba'zi bir funksiyalari tahlil qilinmasdan, umumiy holati tahlil qilinishi kerak).

2. Insoniy sifatlar insoniy munosabatlar tizimida takomillashadi (boshqacha aytganda shaxslararo tajribalar shaxsiy funksiyalarni shakllantirmaydi).

3. Inson o'zini anglaydi (u o'zining ongni shakllantirmasligi va psixologiyasini tushumasligi mumkin).

4. Insonning tanlov imkoniyati mavjud (inson passiv kuzatuvchi emas, u shaxsiy tajribalariga tayangan holda o'z tajribasini yaratadi).

5. Inson intensialdir (inson kelajakka umid qiladi, uning maqsadlari, qadriyatlar va g'oyalari mavjuddir).

¹ Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. – Worth Publishers, 2010. – p. 2.

² Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. – p. 2.

³ Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. – p. 3.

¹ Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. – Worth Publishers, 2010. – p. 5.

² Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. – p. 5.

³ Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. – p. 5.